

Allah i nie tylko – podstawowe określenia Boga w arabskiej terminologii prawosławnej

Dominika Kovačević

Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Wydział Teologiczny, Polska

ORCID: 0000-0002-8094-9472

domkov@wp.pl

D. Kovačević, *Allah and more - basic terms related to God in the Arab Orthodox terminology*, Elpis, 23 2021: 105-111.

Abstract: The word “Allah” is associated usually with Islam. However, this term had been used among Arab Christians much earlier before the rise of Islam. Arabic language has been used in Orthodox service for almost 2000 years, so many terms have been developed long time ago. Among the most basic terms are the ones that call God and describe Him. They are used in the hymnography and prayers, sermons, articles and everyday life. However, in Polish literature those terms are still little known. Since Arabic belongs to the Semitic family of languages, its character is very different from Greek, Church Slavonic and Polish, and this affects a different point of view on some theological terms and also their variety. It also results in wealth of the terms related to God. The main reason of the differences in comparison with European languages is specific system of the Arabic language: the system of roots and themes. This is specified in the introductory part. The most basic terms related to God are presented and analyzed below. The terms are taken mainly from the liturgical texts, and some of them also from the Holy Scripture and sermons. Each term is also written in Church Slavonic to make it easier for the reader to understand it, since the Polish Orthodox terminology has not yet been established and unified. Each Arabic term is written in the original notation and ISO transcription used by Arabists in Poland.

Streszczenie: Słowo „Allah” zazwyczaj utożsamiane jest z islamem. Jednakże ten termin był używany przez arabskich chrześcijan na długo przed powstaniem islamu. Język arabski jest używany na prawosławnych nabożeństwach od blisko 2000 tysięcy lat. Przeważnie wiele terminów rozwinęło się dawno temu. Wśród najbardziej podstawowych terminów są te nazywające Boga i opisujące Go. Stosowane są one w hymnografii i modlitwach, kazaniach, artykułach i życiu codziennym. Jednakże, w polskiej literaturze te terminy wciąż są mało znane. Jako że arabski należy do rodziny języków semickich, to jego charakter bardzo różni się od greckiego, cerkiewnosłowiańskiego czy polskiego. To zaś wpływa na inną perspektywę na poszczególne terminy teologiczne oraz ich różnorodność. To także skutkuje bogactwem terminów odnoszących się do Boga. Głównym powodem tych różnic w porównaniu z językami europejskimi jest specyficzny system języka arabskiego: system rdzeni i tematów. To jest wyjaśnione w części wstępnej. Następnie są przedstawione i przeanalizowane najbardziej podstawowe terminy związane z Bogiem. Są one wzięte przede wszystkim z tekstów liturgicznych, a niektóre także z Pisma Świętego i kazań. Każdy termin jest napisany również w języku cerkiewnosłowiańskim, aby czytelnikowi łatwiej było go zrozumieć, jako że polska prawosławna terminologia wciąż nie jest dobrze ugruntowana i jednolita. Każdy termin arabski jest w oryginalnym zapisie oraz transkrypcji ISO używanej przez arabistów w Polsce.

Keywords: Arabic, Orthodox, terminology, God

Słowa kluczowe: arabski, prawosławie, terminologia, Bóg

Język arabski stosowany jest w nabożeństwach prawosławnych od blisko dwóch tysięcy lat. Stąd też prawosławna terminologia jest w nim bardzo rozwinięta, a zarazem ze względu na przynależność do rodziny języków semickich, dosyć różna od tej greckiej czy cerkiewnosłowiańskiej. Wśród najważniejszych terminów są te odnoszące się do Boga – zarówno Go nazywające, jak i Go opisujące. Występują one w Piśmie Świętym, tekstach liturgicznych, jak i życiu codziennym. Można je podzielić na ogólne oraz odnoszące się do trzech Boskich Hipostaz w szczególności. Tutaj zostaną przedstawione i przeanalizowane przede wszystkim te pierwsze oraz kilka reprezentatywnych dla drugiej grupy. Termin „Bóg” ze względu na jego wagę i rozpowszechnienie został umieszczony jako pierwszy – pozostałe wyrazy i sformułowania występują w porządku alfabetycznym.

Aby zrozumieć poniższą analizę, najpierw należy przedstawić kilka podstawowych informacji związanych

z językiem arabskim – de facto dotyczą one także innych języków semickich. Po pierwsze, cały język opiera się na rdzeniach określających pole semantyczne, przeważnie trójgłoskowych. Po drugie, to z tych rdzeni wynikają tematy pochodne – w zależności od rdzenia, może być ich kilka lub kilkanaście. Każdy temat związany jest z inną cechą, np. intensywnością, wzajemnością, zwrotnością itp. Po trzecie, termin *mašdar* to najbardziej podstawowe słowo wywodzące się z danego rdzenia dla każdego tematu, zawsze w postaci rzeczownika. Po czwarte, termin złożony – tzn. składający się z dwóch lub więcej słów – może być określony przez przedrostek „al”, zaimek dzierżawczy występujący zawsze w postaci sufiksu, albo w formie *status constructus*. *Status constructus* polega na tym, że jeden człon jest określony przez drugi: pierwszy występuje bez żadnego prefiksu albo sufiksu, natomiast drugi albo z prefiksem „al” albo z końcówką w postaci zaimka dzierżawczego.

Bóg (cs. БѡГЪ)

To najbardziej podstawowy termin odnoszący się do Boga. Po arabsku jest to *Allāh* (الله). Używane jest ono zarówno w Piśmie Świętym (zob. Rdz 1, 26 w *Al-Kitāb al-Muqaddas ayy kutub al-‘Ahd al-Qadīm wa-‘al-‘Ahd Ġadīd. At-Tarġama al-‘arabiyya al-muštarika min al-luġāt al-ašliyya ma‘ al-kutub al-yūnāniyya min At-Tarġama as-Sab‘īniyya*, 1995, s. 2), tekstach liturgicznych (zob. wersety „Bóg i Pan” na jutrzni w *Kitāb al-Afḥūlūgī al-Kabīr*, 1955, s. 53), jak też kazaniach i życiu codziennym. Słowo to zatem jest również chrześcijańskie, a nie tylko muzułmańskie. By oddać wyjątkowość Boga, wyraz ten wyróżnia się zarówno pod względem wymowy, jak i zapisu. Podwójne „lam” jest wymawiane w sposób emfaticzny – żaden inny arabski wyraz zawierający „lam” nie ma takiej wymowy. Natomiast w zapisie tworzy ono ligaturę miast zwyczajnego zapisu dwóch „lam” obok siebie. Do tego nad nimi i „šaddā” (wzmocnienie spółgłoski) pojawia się pionowa kreska oznaczająca długie „a” – normalnie byłoby zapisane jako „alif” (ا). *Allāh* oznacza dosłownie „Ten Jedyń Bóg” i nie można dodawać do niego zaimków dzierżawczych. Jest ono różne od *Ilah* (اله), co znaczy „bożek” i *Al-Ilah* (الإله) co znaczy „Ten Bóg”. Jednakże, prawosławni chrześcijanie, w przeciwieństwie do muzułmanów, stosują podstawę *Ilah* w odniesieniu do prawdziwego Boga, ale dzieje się to tylko w trzech przypadkach. Pierwszy, to gdy jest *Ilah* określone przez zaimek dzierżawczy, np. *Ilahunā* (إلهنا), czyli „Bóg nasz” (zob. troparion Bożego Narodzenia w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, 1940, s. 331). Drugi, gdy występuje w formie gramatycznej *status constructus*, np. *Ilah Abā‘inā* (إلهنا إله), czyli „Bóg ojców naszych” (zob. Kanon Paschy, pieśń VII w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, s. 720). Trzeci, gdy stanowi człon danego określenia, np. *Al-Massiḥ al-Ilah* (المسيح الإله), czyli „Chrystus Bóg” (zob. troparion Bożego Narodzenia w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, s. 331) albo w formule „W Imię Ojca, i Syna, i Ducha Świętego, Boga Jedyńego, amen”, gdzie „Bóg Jedyńy” to *Al-Ilah al-Wāḥid* (الإله الواحد) (zob. słowo wstępne w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, s. II). *Ilah* oznacza „bożka”, jeśli występuje bez określenia „al” albo bez zaimka dzierżawczego.

Błogosławiony (cs. Благословѣн)

W języku arabskim istnieją dwa terminy oznaczające „błogosławiony”: pierwszy odnosi się do Boga, zaś drugi do człowieka. Ten drugi występuje w błogosławieństwach ewangelicznych oraz cytowaniu ich w tekstach liturgicznych i stanowi specyficzną konstrukcję gramatyczną: *tūbā li-* (طوبى لـ), czyli „przyjemność/dobro dla...” (zob. błogosławieństwa na Boskiej Liturgii w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, s. 79). Natomiast wyraz opisujący Boga to *Mubārak* (مبارك), występuje on m.in. w hymnografii (zob. wielką doksologię w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya*

fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya, s. 76). To imiesłów czynny lub bierny trzeciego tematu czasownikowego, zatem może znaczyć „Błogosławiony”, jak i „Błogosławiący”.

Dawca Życia (cs. Жизнодáвец)

Po arabsku istnieją dwa terminy, które nie są stosowane wymiennie, lecz ich użycie zależy od kontekstu i treści danego tekstu, np. hymnu – po grecku i w cerkiewnosłowiańskim to zawsze jest ten sam termin, odpowiednio ζωοδότης i Жизнодáвец. Pierwszy termin to *Wāhib al-Ḥayāt* (واهب الحياة) (zob. troparion zmartwychwstania tonu I w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, s. 94), zaś drugi to *Mu‘īṭ al-Ḥayāt* (معطي الحياة) (zob. troparion zmartwychwstania tonu II w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya* s. 101). Zatem, w obydwu drugi wyraz jest ten sam: to *mašdar* I tematu rdzenia ḥ-y-y oznaczającego „życie” i obydwa opierają się na *status constructus*.

Wāhib to imiesłów czynny I tematu rdzenia w-h-b, który oznacza podarować coś, obdarzyć kogoś czymś, w tym często talentem. Z kolei *Mu‘īṭ* to imiesłów czynny I tematu rdzenia ‘-t-ā, który oznacza „przekazywać”, „dawać”. Zatem obydwa słowa mają podobne pola znaczeniowe, jednakże różnią się pewnymi niuansami.

Dobry (cs. блáг)

Ten termin występuje tak w Piśmie Świętym, jak i tekstach liturgicznych, zwłaszcza w zdaniach kończących daną modlitwę. Po arabsku to *Šāliḥ* (صالح) (zob. modlitwę rozesłania Liturgii i innych nabożeństw w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, s. 91). To imiesłów czynny I tematu rdzenia š-l-ḥ, który znaczy: „być właściwym”, „być dobrym”, „przywracać należyty porządek”, „naprawiać”. Ma on inne pole znaczeniowe, niż pozostałe arabskie słowa, które na polski tłumaczy się jako dobry: *ḥayr* (خير), *ġayyid* (جيد) czy *ṭayyib* (طيب). *Šāliḥ* najczęściej stosuje się wobec Boga, choć może się zdarzyć jego użycie odnośnie człowieka (zob. Mt 12, 35 w *Al-Kitāb al-Muqaddas ayy kutub al-‘Ahd al-Qadīm wa-‘al-‘Ahd Ġadīd. At-Tarġama al-‘arabiyya al-muštarika min al-luġāt al-ašliyya ma‘ al-kutub al-yūnāniyya min At-Tarġama as-Sab‘īniyya*, s. 22).

Duch Święty (cs. Святѣй Дух)

Podobne jak w innych językach, tak i po arabsku Trzecia Hipostaza występuje w formie złożonej: *Ar-Rūḥ al-Qudus* (الروح القدس) (zob. modlitwy początkowe w *At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya*, s. 1). Pierwszy człon to *mašdar* I tematu rdzenia r-ā-ḥ, który znaczy „wachlowanie”, „ruch”, „spokój”, „ożywienie”, „wiatr”, „oddech”, „dmuchanie”. Jest on różny od słowa *nafs* (نفس), którym się określa duszę, jak i „siebie samego” (zob. troparion pierwszych trzy dni Wielkiego Tygodnia w *At-Ta‘ziya al-*

-*Ḥaḡīḡiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, str. 594); rdzeń n-f-s jest częściowo podobny do r-ā-ḥ pod względem znaczenia, gdyż wiąże się z oddychaniem i spokojem. Nie ma jednak konotacji z wiatrem, za to ma z cennieścią. Wydaje się zatem, że rdzeń r-ā-ḥ dobrze odzwierciedla przymioty Ducha Świętego i Jego symbole: nieuchwytnym ożywiający, dający technienie życia i spokój, wiatr. Natomiast drugi człon to *maṣḍar* I tematu rdzenia q-d-s, który został przedstawiony tu wcześniej. Warto zwrócić uwagę, że występuje tu temat pierwszy, a nie drugi, związany z intensywnością, jak w przypadku Trójcy Świętej. Układ słów w postaci rzeczownik-przymiotnik jest różny od greckiego i cerkiewnosłowiańskiego, co wynika ze specyfiki języka arabskiego, gdzie przymiotnik zawsze występuje po rzeczowniku.

Jezus Chrystus (cs. Иисусъ Христосъ)

Po arabsku to *Yasū ʿAl-Masīḥ* (يسوع المسيح) (zob. wielką doksologię w *At-Taʿziya al-Ḥaḡīḡiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 75). Chrześcijański arabski wariant imienia „Jezus” zachował brzmienie zbliżone do oryginalnych wersji siostrzanych języków semickich, czyli hebrajskiej – *Yēhošūʿā* – i aramejskiej, w wariacie skróconym: *Yēšūʿā*. Przede wszystkim widać tu przejście *šin* w *sin*, co jest częste w wyrazach arabskich o takim samym rdzeniu jak słowa hebrajskie czy aramejskie, np. „pokój” to po arabsku *salām* (سلام), zaś po hebrajsku i aramejsku odpowiednio *šālōm* i *šlōmo*. W przypadku imienia „Jezus” zaznaczyć dwie sprawy. Po pierwsze, imię Jozuego po arabsku zachowało literę *šin*, zatem jego brzmienie to *Yašū ʿ* (يشوع) (zob. *Al-Kitāb al-Muqaddas ayy kutub al-ʿAhd al-Qadīm wa-āl-ʿAhd ʿĀdīd. At-Tarḡama al-ʿarabiyya al-muṣṭarika min al-luḡāt al-aṣliyya maʿ al-kutub al-yūnāniyya min At-Tarḡama as-Sabʿīniyya*, s. 261). Po drugie, muzułmanie, zaczynając od tych arabskojęzycznych, nazywają Jezusa inaczej: *ʿĪsā* (عيسى).

Arabskie *Al-Masīḥ* także jest semickie i oznacza także „Mesjasz”. Jest to imiesłów bierny I tematu rdzenia m-s-ḥ związanego z wycieraniem i namaszczeniem. Zatem ten wyraz, będąc w stanie określonym, znaczy dosłownie „Ten Namaszczony”, „Ten Pomazaniec”. Od tego słowa pochodzi także wyraz *masīḥī* (مسيحي), czyli „chrześcijanin” po arabsku. Muzułmanie arabscy nie nazywają Jezusa *Al-Masīḥ*, zaś chrześcijan rzadko określają mianem *masīḥī*. Zazwyczaj mówią oni na chrześcijanin *naṣranī* (نصراني), co wywodzi się od określenia Jezusa *An-Nāṣarī* (الناصري), czyli „Nazarejczyk”. Te przymiotniki wydają się być lekko pejoratywne, bo nie ma tu uznania tego, że Jezus jest Mesjaszem (Chrystusem). Za to podkreśla się miejsce Jego ziemskiego pochodzenia oraz to, że chrześcijanie to swaista nazareńska „sekta”.

Miłosierny (cs. милостив)

Jeden z najważniejszych Boskich przymiotów tak w chrześcijaństwie, jak i islamie – po arabsku w obydwu przypadkach termin jest ten sam i brzmi on *Raḥīm* (رحيم)

(zob. jedną z kapłańskich aklamacji na Boskiej Liturgii, *At-Taʿziya al-Ḥaḡīḡiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 82). To imiesłów czynny I tematu rdzenia r-ḥ-m oznaczającego „współczuć”, „być miłosiernym”, „zmiłować się”. Zatem oznacza tyle co „Współczujący”, „Miłosierny”. Występuje często w końcowych zdaniach modlitw.

Miłujący człowieka (cs. Человеколюбец)

Po polsku ten termin jest różnie oddawany, także jako „Przyjaciel człowieka” i „Miłujący ludzi”. W prawosławnej terminologii to jedno z najważniejszych określeń Boga, bardzo często występujące w hymnografii i różnych modlitwach. Po arabsku ten termin składa się z dwóch słów: *Muḥibb al-baṣar* (محب البصر) w ramach formy gramatycznej *status constructus* (zob. troparion Pięćdziesiątnicy w *At-Taʿziya al-Ḥaḡīḡiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 760). Pierwszy człon to imiesłów czynny I tematu rdzenia ḥ-b-b, który oznacza „kochać”, „miłować”. Zatem *Muḥibb* to tyle co „Kochający”, „Miłujący”. Drugi człon to *maṣḍar* I tematu rdzenia b-ṣ-r związanego z człowieczeństwem, dotykaniem, skórą, kontaktem – czyli w tym przypadku po prostu „człowiek”. Tu też warto zaznaczyć, iż po arabsku istnieje drugi termin tłumaczony jako „człowiek”, ale z innego rdzenia: *insān* (إنسان).

Ojciec (cs. Отец)

Pierwsza Hipostaza w języku arabskim to *Al-ʿĀb* (الأب), czyli „ojciec” w stanie określonym (zob. słowo wstępne w *At-Taʿziya al-Ḥaḡīḡiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. II). W Modlitwie Pańskiej z racji dołączenia zaimka dzierżawczego „nasz” i wołacza” ta forma ewoluuje w *Abānā* (أبانا) (zob. Modlitwę Pańską w *At-Taʿziya al-Ḥaḡīḡiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 1).

On, Który Jest (cs. Сый)

Tajemnicze Imię Boże, które znamy z hebrajskiego tetragramu JHWH, po arabsku jest bliskie oryginałowi tak w zapisie, jak i znaczeniu: *Huwa Huwa* (هو هو), czyli „On to On”, „On Który Jest”, „On Jest”, „On jest On”. Występuje ono zarówno w Piśmie Świętym, np. Wj 3,14 i Hbr 13,8 (zob. *Al-Kitāb al-Muqaddas ayy kutub al-ʿAhd al-Qadīm wa-āl-ʿAhd ʿĀdīd. At-Tarḡama al-ʿarabiyya al-muṣṭarika min al-luḡāt al-aṣliyya maʿ al-kutub al-yūnāniyya min At-Tarḡama as-Sabʿīniyya*, s. 70 i 353, por. z czytaniem apostołskim Soboty Łazarza w *At-Taʿziya al-Ḥaḡīḡiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 581). W tym pierwszym przypadku ten termin brzmi dokładnie *Huwa allaḡī Huwa* (هو اللذي هو), gdzie *allaḡī* to „który”, natomiast w drugim przypadku, niezależnie czy w samym tekście Pisma, czy prawosławnej księdze liturgicznej, to *Huwa Huwa*. Również w tekście Anafory Boskiej Liturgii św. Jana

Chryzostoma zastosowany termin to *Huwa Huwa* (zob. *Kitāb al-Afhūlūg al-Kabīr*, s. 99).

Pan (cs. Господь)

Po arabsku istnieje wyraźne rozróżnienie pomiędzy terminem odnoszącym się do Boga, czyli *Rabb* (رب) i człowieka, czyli *sayyid* (سيد), gdzie ten drugi oznacza dosłownie „władca”, choć ten może być także dla Boga. Natomiast słowo *Rabb* nie może być zastosowane wobec człowieka. Rdzeń r-b-b oznacza mieć autorytet, być mistrzem i panem i słowo *Rabb* to *mašdar* I tematu tego rdzenia. Występuje ono bardzo często w Piśmie Świętym i modlitwach (zob. modlitwy początkowe w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 1), nierzadko z zaimkami dzierżawczymi. Bywa jednakże często w stanie nieokreślonym – określenie to jednakże jest niejako w domyśle, co rzadkie w języku arabskim, i może być ono zaakcentowane poprzez dodanie krótkiego „i” w wymowie, a czasem także w zapisie *kasry*, czyli znaku wokalnego ِ. Słowo to stało się także pierwszym członem dwóch konkretnych Imion Bożych, czyli „Pan Mocy/Sił”, po arabsku *Rabb al-Quwwāt* (رب القوات) (zob. wielkie powieczery w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 530) oraz „Pan Zastępów”, po arabsku *Rabb aṣ-Ṣabā'ūt* (رب الصبائوت) – drugi człon tego terminu to zapożyczenie z siostrzanego języka hebrajskiego (zob. hymn serafinów na Boskiej Liturgii w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya* s. 85).

Pantokrator/Wszechmogący/ Wszechwładca (cs. Вседержитель/Пантократор)

Termin zarówno tekstów liturgicznych, jak i określający jeden z typów ikony Chrystusa. Po arabsku jest to termin dwuczłonowy, oparty na formie gramatycznej *status constructus*: *Dābiṭ al-Kull* (ضابط الكل) (zob. wielką doksologię w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya* s. 75). Pierwszy człon to imiesłów czynny I tematu rdzenia ḡ-b-ṭ oznaczającego „kontrolować”, „obejmować”, „władca”, „zarządzać”. Zatem *Dābiṭ* to „Kontrolujący”, „Zarządzający”, „Obejmujący władzę”. Drugi człon to wyraz oznaczający „wszystko”. Warto przy tym zauważyć, iż termin grecki praktycznie nie jest stosowany przez prawosławnych Arabów, zaś sam termin arabski posiada nieco inną paletę znaczeniową. Bliższy jest tu inny arabski termin, podany wcześniej, czyli *Rabb al-Quwwāt* (رب القوات) – greckie „Pantokrator” to właśnie tłumaczenie hebrajskiego terminu „Pan Zastępów/Sił/Mocy” (*Tsawot*, צבאות).

Przedwieczny/Odwieczny (cs. Превѣчный)

Termin pojawiający się w hymnografii, chociażby w kontakionie Bożego Narodzenia *Ta'ziya al-Haqīqiyya*

fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya s. 338¹ Arabskie wyrażenie jest złożone: *Qabl ad-Duhūr* (قبل الدهور), gdzie *Qabl* to tyle co „przed”, zaś *Ad-Duhūr* to liczba mnoga wyrazu *dahr* (دهر), który oznacza „epoka”, „długi okres czasu”. Zastosowanie liczby mnogiej ma tu podkreślić wieczność, skoro to nieokreślona liczba długich epok. Należy także zwrócić uwagę na to, iż w tym terminie zastosowano inną liczbę mnogą wyrazu *dahr*, niż w przypadku różnych doksolologii zwieńczonych terminem „na wieki wieków” – po arabsku to *dahr ad-dāhirīn* (دهر الداهرين) (zob. modlitwę „Chwała Ojcu...” w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 1).

Słowo/Logos (cs. Логос/Слѡво)

Stosowany jest tu rodzimy, arabski termin w stanie określonym, czyli *Al-Kalima* (الكلمة) (zob. VIII pieśń Kanonu Paschy w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 721). To jeden z *mašdarów* rdzenia k-l-m, który oznacza rozmowę, wypowiedź. Sam wyraz *kalima* oznacza „słowo”, „mowa”, „przemowa”, „wypowiedź”, „powiedzenie”. Jest ono rodzaju żeńskiego, co można rozpoznać po końcówce żeńskiej w postaci litery *tā' marbūta* (ة). Jednakże w tekstach liturgicznych czy innych, gdy nie oznacza ono zwykłej wypowiedzi, lecz Drugą Boską Hipostazę, przymiotniki i czasowniki jego dotyczące występują w rodzaju męskim (zob. IX pieśń Kanonu Wielkiego Czwartku w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 620). Dzięki temu zabiegowi podkreśla się, że chodzi o Syna Bożego. Bardzo rzadko w kazaniach czy innych tekstach duchowych stosowane jest zapożyczenie z greckiego *Lūgūs* (لوغوس) (Hudr, 2003), głównie przy analizach lingwistyczno-duchowych. Jednakże jest ono podawane razem z arabskim *Al-Kalima*. Ponadto, warto zaznaczyć, iż dla arabskiego czytelnika *Lūgūs* wiąże się z wyrazem *luḡa* (لغة), czyli „język”; funkcjonuje on w języku arabskim od bardzo dawna, choć wydaje się, że jest zapożyczeniem z greckiego.

Stwórca (cs. Творѣц)

Po arabsku to *Al-Hāliq* (الخالق), czyli imiesłów czynny I tematu rdzenia ḥ-l-q w stanie określonym (zob. trzecią katechizmę Niedzieli Antypaschy w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 732). Rdzeń ḥ-l-q oznacza „formować”, „tworzyć”. Ma on nieco inne pole znaczeniowe niż rdzeń ṣ-n-‘, który wiąże się z wytwarzaniem, produkowaniem. W arabskiej terminologii prawosławnej rdzenia ṣ-n-‘ używa się jako określenie jednej z cech Ducha Świętego: „Życiotwórca”, czyli *Aṣ-Ṣāni' al-Ḥayāt* (الصانع الحياة) (zob. aklamację kapłana na Liturgii w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 85); odnośnie Trójcy, Krzyża i Eucharystii w znaczeniu „życiotwórca/życiotwórcza” stosuje się jeszcze inny termin, mianowicie *Al-Muḥyī* (المحيي) (zob. hymn Cherubinów w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 84).

Syn (cs. Сын)

Po arabsku to *Al-Ibn* (ابن), czyli po prostu „syn” w stanie określonym (zob. modlitwy początkowe w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 1). Drugą Hipostazę często określa się mianem *Ibn Allāh* (ابن الله), czyli „Syn Boży” – tutaj mamy do czynienia z formą *status constructus* (zob. refreny antyfony II Boskiej Liturgii w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 80).

Święty (cs. Свѣтъ)

Po arabsku istnieją różne wyrazy znaczące „święty” – w zależności czy to Bóg, czy człowiek, czy przedmiot. Wszystkie jednak wywodzą się z tego samego rdzenia: q-d-s, czyli związanego ze świętością i innością. Termin określający Boga to *Quddūs* (قدوس) (zob. modlitwy początkowe w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 1). Jest to imiesłów bierny II tematu, który związany jest z intensywnością. Przeto można stwierdzić, iż jest to swego rodzaju wyższa świętość.

Transcendentalny (cs. Пресушествѣнный)

Ten termin różnie oddawany jest po polsku, także jako np. „Pan Istnienia”, czy „Odwiecznie Istniejący”. W języku arabskim jest on oddany za pomocą dwóch wyrazów w stanie określonym: *Al-Fā'iq al-Ġawhar* (الفائق الجوهر) (zob. kontakion Narodzenia Pańskiego w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 338). Pierwszy człon to imiesłów czynny I tematu rdzenia f-ā-q. Rdzeń ten związany jest z dominacją i górowaniem. Zatem ten imiesłów można tłumaczyć jako „Górujący”, „Wybijający się”, „Przekraczający”. Natomiast drugi człon to *maṣdar* I tematu rdzenia ġ-ū-h-r, który znaczy „być esencją”, „być podstawą”, „być istotą” (czegoś). Stąd też *ġawhar* to „esencja”, „coś podstawowego”, „istota” (czegoś), „wartość”. Znaczenie terminu arabskie można przetłumaczyć opisowo na „Ten, który przekracza wszystko (przez co jest niepoznawalny) i Który jest bytem podstawowym dla istnienia wszystkiego”.

Trójca Nierozdzielna (cs. Трѣица нераздѣльная)

Po arabsku, podobnie jak w innych językach, to termin złożony: *At-Tālūt Ġayr Munfaṣil* (الثالوث غير منفصل) (zob. wezwanie przed Wyznaniem wiary w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 85). Pierwszy człon to „Trójca”, jak już wcześniej zostało umówione. Drugi to partykuła przecząca oznaczająca „poza”, „nie”. Natomiast trzeci to przymiotnik VIII tematu rdzenia f-ṣ-l oznaczający „podział”, „dzielenie”, „rozdział”, „rozłączenie”. Temat VIII

ma kilka znaczeń: stronę bierną i zwrotność wobec tematu I, wzajemność, wykonywanie czegoś dla swojej korzyści. *Munfaṣil* tłumaczy się dosłownie jako „rozdzielający się”, jednakże patrząc na znaczenie tematu VIII, słowo to daje ciekawe odcienie znaczeniowe, trudne do oddania w języku polskim. Ponadto cały termin jest istotny w kontekście polemiki z islamem, który mocno podkreśla to, że Bóg jest jeden, bez żadnych Hipostaz i rozczłonkowania. Tu także należy dodać, iż odnośnie Bóstwa jest stosowany inny rdzeń oznaczający podział, mianowicie q-s-m. Widać to w wyrażeniu: *Al-Lāhūt al-Muṭallaṭ al-Aqānīm al-Ġayr al-Munqasim* (اللاهوت الثالث الأقسام الغير المنقسم) (zob. IX Pieśń Kanonu Paschy w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 722). *Al-Munqasim* to imiesłów czynny VIII tematu rdzenia q-s-m, który też wiąże się z rozdzielaniem, ale po równo, zgodnie z danymi miarami.

Trójca Święta i Najświętsza Trójca (cs. Святая Трѣица і Пресвятая Трѣица)

Po arabsku istnieją dwa terminy, które tłumaczy się jako „Trójca Święta”. Pierwszy to *At-Tālūt al-Quddūs* (الثالوث القدوس) pojawiający się przede wszystkim w tekstach liturgicznych (zob. modlitwa „Najświętsza Trójco” i hymn „Jednorodzony Synu” z Boskiej Liturgii, tamże, s. 2 i 79), zaś drugi to *At-Tālūt al-Muqaddas* (الثالوث المقدس), stosowany raczej poza hymnografią (zob. Hudr, 2007). Obydwa są w stanie określonym i człony obydwu sformułowań pochodzą z tych samych rdzeni: pierwszy z t-l-t, czyli „trzy”, zaś drugi z q-d-s, czyli „świętość”, „inność”. Co więcej, pierwsza część jest ta sama – różnica tkwi w członie drugim. *Quddūs* to imiesłów bierny II tematu rdzenia q-d-s, a *Muqaddas* to imiesłów bierny tego samego tematu i tego samego rdzenia. *Quddūs* odnosi się zawsze tylko do Boga, natomiast *muqaddas* może być stosowane także np. do przedmiotów. W arabskiej terminologii prawosławnej istnieje jeszcze fraza *At-Tālūt al-Aqdas* (الثالوث الأقدس), czyli dosłownie „Trójca/Triada Najświętsza”, gdyż *al-aqdas* to najwyższy stopień przymiotnika *qudus* (قدس) z I tematu, czyli podstawowego (zob. *Kitāb al-Afḥūlūgī as-Ṣaḡīr*, 1989, s. 3). Wyrażenie *At-Tālūt al-Aqdas* używane jest przede wszystkim na początku przemów religijnych oraz w artykułach teologicznych.

Trójhipostatyczne Bóstwo (cs. Трипостасное Божество)

Co prawda termin ten nie jest częsty w hymnografii czy innych tekstach prawosławnych, jednakże wyraża podstawową prawdę dogmatyczną o Trójjednym Bogu. Podobnie jak w innych językach, tak i po arabsku jest on złożony: *Al-Lāhūt dī at-Talaṭa al-Aqānīm* (اللاهوت ذي الثلاثة الأقسام) (zob. jeden z hymnów święta Pięćdziesiątnicy na wieczerni w *Ta'ziya al-Haqīqiyya fī āṣ-Ṣaḡīr*

lawāt al-Ilahiyya, s. 757). *Al-Lāhūt* to jeden z *mašdarów* w stanie określonym rdzenia ʾ-ʿ-h związanej z Boskością; oznacza dosłownie „Bóstwo”, „Boskość”. *Dī* to partykula, którą się stosuje do stwierdzenia posiadania cechy i przymiotu, czasem także rzeczy; w języku polskim można ją oddać jako „o”, ewentualnie „z”, np. „kobieta o artystycznej duszy”, „pies z brązowymi oczami”. *At-Talaṭa* to po prostu liczba „trzy”. *Al-Aqānīm* to liczba mnoga wyrazu *Uqnūm* – w arabskiej terminologii prawosławnej to „Hipostaza”. To słowo jest zapożyczeniem z języka syriackiego (Graf, 1954, s. 11), dosłownie znaczy „esencja”, „podstawa”, „pierwszy element”, „podstawowa zasada”. Zatem, literalne tłumaczenie tego terminu brzmi następująco: „Bóstwo o Trzech Hipostazach” albo też „Bóstwo o Trzech Podstawowych/Pierwszych Zasadach”.

Władca (cs. Владыка)

Arabskie określenie to *Sayyid* (سيد), czyli *mašdar* I tematu rdzenia s-ā-d (zob. modlitwy początkowe w *Ta'ziya al-Ḥaqīqiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 1). Rzadko występuje ono w stanie określonym. Rdzeń s-ā-d znaczy: „panować”, „przewodniczyć”, „dominować”, „być panem, władcą, szefem, zarządcą”. Słowo to bywa używane jako forma grzecznościowa odnośnie ludzi. Z zaimkiem dzierżawczym ʾ. os. I. m., czyli *sayyidnā* (سيدنا) oznacza „władkę”, tj. biskupa, a dosłownie to „władca nasz”.

Współistotna i Współistotny (cs. единосу́щная i единосу́щный)

Po arabsku istnieją dwa złożone terminy znaczące „współistotny” – w zależności, czy mowa jest o Trójcy Współistotnej, czy o Synu albo Duchu współistotnym Ojcu. Jednakże obydwa są rodzaju męskiego – w ramach zgodności z rzeczą określaną – i wywodzą się z tych samych rdzeni. Odnośnie Współistotnej Trójcy mówi się *Al-Mutasāwī fī ʿā-Ḥawhar* (المتساوي في الجوهر) (zob. początek jutrzni, *Ta'ziya al-Ḥaqīqiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 69), zaś odnośnie Drugiej i Trzeciej Hipostazy: *Musāwī fī ʿā-Ḥawhar* (مساوي في الجوهر) (zob. jedną ze sticher wieczerni święta Pięćdziesiątnicy w *Ta'ziya al-Ḥaqīqiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 756). Jak już wcześniej powiedziano, *ḡawhar* to „esencja”, „coś podstawowego”, „istota” (czegoś), „zawartość”. *Fī* oznacza „w”. Natomiast pierwsze człony obydwu terminów wywodzą się z rdzenia s-w-ā, który wiąże się z byciem równoważnym, równym, wyrównanym.

Ze względów praktycznych najpierw należy omówić wyraz *musāwī*, czyli stosowany odnośnie Hipostaz. Jest on imiesłowem czynnym III tematu rdzenia s-w-ā, III temat mówi o współuczestnictwie z kimś/czymś względem znaczenia podstawowego rdzenia. Przeto *musāwī* znaczy „równy razem z...”, „równoważny wobec...”, „wspólnie równy...”. Więc termin *Musāwī fī ʿā-Ḥawhar* można przetłumaczyć dosłownie jako „Równy w Istocie wspólnie [wraz z Ojcem].

Natomiast *Mutasāwī* to imiesłów czynny VI tematu rdzenia s-w-ā. VI temat, ponieważ zawiera „t” (ت), jest zwrotny – w tym przypadku względem tematu III. A III temat rdzenia s-w-ā to *musāwī*, którego znaczenie opisano wyżej. Innymi słowy, *mutasāwī* to wspólne uczestnictwo w równości, niejako dawane sobie nawzajem przez zwrotność – „się”. Dosłowne tłumaczenie tego słowa jest właściwie niemożliwe na język polski, zarazem jednak cały termin głęboko oddaje wzajemne relacje Trójcy Świętej: to wspólne, równe uczestnictwo Trójcy w esencji i zawartości wszystkiego, które jest udzielane sobie nawzajem.

Zbawiciel/Zbawca (cs. Спас)

W języku arabskim to *Al-Muḥallīṣ* (المخلص) – czyli imiesłów czynny II tematu rdzenia ḥ-l-ṣ (zob. III pieśń Kanonu Paschy w *Ta'ziya al-Ḥaqīqiyya fī ʿaṣ-Ṣalawāt al-Ilahiyya*, s. 717). Ten rdzeń znaczy „wyzwalać”, „uwalniać”, „wybawiać”, „zbawiać”. Drugi temat mówi o intensywności, zatem Bóg nie jest zwykłym wyzwolicielem, lecz wybawia z całą mocą i chęcią.

Podsumowanie

Niemalże wszystkie najważniejsze prawosławne terminy nazywające Boga oraz określające Jego cechy w języku arabskim są pochodzenia rodzimego. Pojedyncze słowa zapożyczono z siostrzanych języków semickich, czyli hebrajskiego i syriackiego. Również wszystkie terminy stanowią logiczną konsekwencję systemu rdzeni i tematów w języku arabskim. Dzięki temu systemowi możliwe było stworzenie własnej terminologii, która oddaje przeróżne niuanse Bożych Tajemnic, zwłaszcza Trójcy Świętej. Dobrym przykładem jest tutaj swoiste „stopniowanie” świętości dzięki różnym tematom oraz wzorcom poszczególnych części mowy na podstawie jednego rdzenia: q-d-s. Arabski charakteryzuje się tym, że właściwie nie tworzy słów składających się z kilku wyrazów. Ze względu na tę specyfikę wiele wyrażen jest złożonych – więcej niż w języku greckim czy cerkiewnosłowiańskim.

Często konkretne terminy mogą odnosić się tylko do Boga, a nie np. do człowieka. Tylko niektóre określenia, takie jak np. *Allāh* czy *Rabb*, są uniwersalne dla chrześcijańskich i muzułmańskich użytkowników języka arabskiego. W islamie, z racji innej dogmatyki, oczywiście nie występują takie sformułowania jak „Trójca” – jednakże różnice dotyczą nawet imienia Jezus czy takich wyrażen jak *Muḥibb al-bašar*, typowych dla chrześcijaństwa, a ściślej: dla rytu bizantyjskiego. Wydaje się jednak, że osoba arabskojęzyczna nawet nie będąca prawosławną lub też nie znająca zbyt dobrze prawosławia, może wyczuć znaczenie danego terminu dzięki wykorzystaniu systemu rdzeni i tematów.

W przypadku niektórych terminów istnieje kilka wersji, które są stosowane w zależności od kontekstu, a które np. po grecku i w języku cerkiewnosłowiańskim mają tylko jedną formę. To wszystko stanowi o bogactwie prawosławnej arabskiej terminologii dotyczącej Boga.

Bibliografia

Księgi liturgiczne

Al-Kitāb al-Muqaddas ayy kutub al-‘Ahd al-Qadīm wa-āl-‘Ahd al-Ġadīd. At-Tarġama al-‘arabiyya al-muštarka min al-luġāt al-ašliyya ma‘ al-kutub al-yūnāniyya min At-Tarġama as-Šab‘īniyya (1995). Lubnān: Dār al-Kitāb al-Muqaddas fī āš-Šarq al-Awṣaṭ.

At-Ta‘ziya al-Ḥaqīqiyya fī āš-Šalawāt al-Ilahiyya (1940). New York: The Blackshaw Press, Inc. [New York: The Blackshaw Press, Inc.

Kitāb al-Afhūlūġī al-Kabīr. (1955). Beirut: The Syrian Antio-

chian Orthodox Archdiocese of New York and All North America.

Kitāb al-Afhūlūġī aš-Šaġīr. (1989). Ṭarāblus: Dār al-Kalima wa-maktabat as-Sā‘ih.

Kazania

Ḥuḍr, Ğ. (2003). Aġdād Al-Masīḥ. *An-Nahār*.

Ḥuḍr, Ğ. (2007). Aḍ-Ḍuhūr al-Ilahī. *Ra‘iyyatī* (21).

Opracowanie

Graf, G. (1954). *Verzeichnis arabischer kirchlicher Termini*. Lovain: Imprimerie orientaliste, L. Durbecq.

Rozmiar artykułu: 0,9 arkusza wydawniczego

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIWERSYTETU W BIAŁYMSTOKU

ADRES REDAKCJI
ul. Ludwika Zamenhofa 15, 15-435 Białystok, Polska
tel. 85 745-77-80, e-mail: elpis@uwb.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl